

اسنادی تازه‌یاب از عصر قاجار

(در نصب و ابقای متولیان بقعه بی‌بی سکینه خاتون صفادشت)

معین‌الدین محرابی

تا پیش از پیدایی اداره اوقاف در ایران، همواره پادشاهان، امرا، شاهزادگان، بزرگان دین و حکام محلی، در نصب، ابقا و عزل متولیان امامزاده‌هایی که از توجه عامه برخوردار بودند دخالت مستقیم داشتند. این دخالت‌ها پیوسته از طریق فرمان، حکم، نامه و... به اطلاع عموم می‌رسید.

نگارنده حین مطالعات چند ساله در تاریخ منطقه شهریار (مشمول بر شهرستان‌های شهریار، ملارد، قدس و رباط کریم) با ۱۵ سند قاجاری مواجه شد، که مربوط بود به امامزاده بی‌بی سکینه خاتون شهر صفادشت از شهرستان ملارد. در میان این اسناد، یک فرمان از ناصرالدین‌شاه و یک حکم از کامران میرزا نایب السلطنه دیده می‌شود.

از آنجا که فرمان‌ها و احکام مکتوب حکومتی در شمار مهم‌ترین منابع تاریخی به شمار می‌آیند و نیز با توجه به اینکه اسناد یاد شده تاکنون در جایی به چاپ نرسیده و موضوع آن نیز دخالت حکومت در عزل و نصب متولیان اماکن مذهبی است؛ به نظر می‌آید ارائه این اسناد بتواند تا حدودی مورد استفاده محققان تاریخ قرار گیرد.

پیش از ارائه این اسناد لازم است نگاهی کوتاه به موقعیت جغرافیایی بقعه بی‌بی سکینه خاتون و جایگاه آن داشته باشیم.

مکان و موقعیت

بقعه بی‌بی سکینه خاتون از زیارتگاه‌های باشکوه سرزمین شهریار است. این زیارتگاه در شهر صفادشت از شهرستان ملارد، در جاده ترانزیت شهریار به اشتهازد و در چند کیلومتری روستای «مهردشت»، که با ادغام دو روستای «خاتون‌لر» و «صالح‌آباد» شکل گرفته، قرار دارد.

این بقعه تا سال ۱۳۷۷ متعلق به دو روستای «خاتون‌لر» و «صالح‌آباد» بود، ولی از سال ۱۳۷۷، که با ادغام چهار روستای «شهرآباد»، «حصار طهماسب»، «عبادیه» و «نصیرآباد» شهر جدیدی با عنوان «صفادشت» تأسیس شد، این بقعه درون شهر یادشده قرار گرفت.

تولیت این بقعه از عهد فتحعلیشاه بدین‌سو، به صورت موروثی متعلق به یکی از خاندان‌های محلی موسوم به «بیات» بوده که در دو روستای «خاتون‌لر» و «صالح‌آباد» سکونت داشته‌اند.

امامزاده مدفون در این بقعه، شجره‌نامه‌ای ندارد، با وجود این، در یکی از چندین کتاب موسوم به بحرالانساب، که در عهد ناصرالدین‌شاه و به سال ۱۲۹۷ق منتشر شده، وی را دختر امام موسی بن جعفر (ع) دانسته‌اند. (بحرالانساب، ص ۶۹).

احتمال می‌رود بنای قدیمی و اولیه آن از آثار عهد ایلخانان مغول بوده باشد. این سخن از آنجا ناشی می‌شود، که سالخوردگان محلی گنبد قدیمی بقعه را، که در بازسازی سال ۱۳۵۶ تخریب شد، «گنبد مغولی» می‌نامند.

احتمال می‌رود که بنای اولیه امامزاده در حدود سال ۷۰۰ ق همراه با اقدامات عمرانی غازان‌خان، که نخستین ایلخان مسلمان مغول و مروج اسلام در میان مغولان ایران بود، صورت گرفته و بعدها در عهد صفویه، و چه بسا توسط سلطانم بیگم دختر شاه اسماعیل اول صفوی، و خواهر شاه طهماسب اول صفوی تعمیر

و حتی موقوفاتی برای آن در نظر گرفته شده باشد. سلطانه بیگم «واقف موقوفات بسیار در شروان و تبریز و قزوین و ساوجبلاغ و شهریار و ری و اصفهان و کرهرود و استرآباد بود» (مدرسی طباطبایی، ج ۱، ص ۲۲۸).

این بقعه یکی از قدیمی‌ترین مکان‌های زیارتی منطقه شهریار به شمار می‌آید و مطابق اسناد مورد مطالعه این‌جانب، متولیان آن همواره با فرامین سلاطین و حکام قاجاری و با توصیه و توشیح روحانیون محلی در مقام تولیت قرار گرفته‌اند.

تحقیقات انجام گرفته این نکته را مدلل می‌سازد که تولیت بقعه امامزاده بی‌بی سکینه خاتون از عهد فتحعلی‌شاه قاجار بدین سو، به صورت انتصابی و موروثی در اختیار یکی از خاندان‌های بیات ساکن روستای صالح‌آباد بوده است.

متولیان شناخته شده بقعه به ترتیب زمان تولیت عبارت بوده‌اند از: شیخ عسگر، شیخ محمد، شیخ شاه محمد، شیخ یحیی، شیخ محمود و شیخ محمد.

شایان ذکر است عنوان شیخ که در ابتدای نام متولیان آمده به معنای عالم و روحانی نیست، بلکه عنوانی است معنوی و محترمانه که زائران و چه بسا حکام و شاهان قاجاری به متولیان این بقعه اعطا کرده‌اند.

متولیان و دوران تولیت

نام متولی	آغاز تولیت	پایان تولیت	نسبت وی با متولی سابق
شیخ عسگر	حدود ۱۲۳۰ق	حدود ۱۲۵۰ق	اولین متولی شناخته شده
شیخ محمد	حدود ۱۲۵۰ق	۱۲۷۲ق	پسر شیخ عسگر
شیخ شاه محمد	۱۲۷۲ق	۱۲۹۵ق	پسر شیخ محمد
شیخ یحیی	۱۲۹۵ق	۱۳۲۵ق / ۱۲۸۶ش	پسر شیخ محمد
شیخ محمود	۱۲۸۶ش	۱۳۳۹ش	پسر شیخ یحیی
شیخ محمد	۱۳۳۹ش	۱۳۸۵ش	پسر شیخ محمود

سند شماره ۱

[فرمان ناصرالدین‌شاه قاجار در انتصاب «شیخ شاه محمد» به تولیت بقعه بی‌بی سکینه خاتون که در شعبان سال ۱۲۷۵ق صادر شده است]

باز تحریر سند شماره ۱

«عالیجاه مقرب‌الخاقان [جملاتی خوانده نشد] مراحم شاهانه سرفراز و مقتخر بوده [خوانده نشد] که چون عالیجناب شیخ شاه محمد ولد شیخ محمد مرحوم، پدر بر پدر، متولی بقعه متبرکه حضرت بی‌بی سکینه سلام‌الله علیها بوده و می‌باشد و همواره مشغول دعاگویی وجود مبارک بوده است، محض ترفیع حال عالیجناب مشارالیه، به آن عالیجاه امر و مقرر می‌فرماییم که بعد از زیارت این همایون خطاب، شغل مزبور را کما فی‌السابق محول و واگذار به عالیجناب مشارالیه دانسته، غدغن نماید احدی در کار او مداخله نکند، که در نهایت آسودگی و فراغت به شغل مزبوره و دعاگویی ذات اقدس همایون پادشاهی قیام و اقدام نماید. حسب المقرر مرتب و معمور داشته و در عهده سازد. شهر [شعبان] المعظم ۱۲۷۵ [ق].»

تاریخ فرمان: شعبان ۱۲۷۵ق / ابعاد: ۵ / ۲۱ × ۲۳ / سانتی‌متر / شکل مهر: چهارگوش محراب‌دار / سجع مهر: الملک لله السلطان ابن السلطان ناصرالدین‌شاه قاجار.

سند شماره ۲

[حکم کامران‌میرزا نایب‌السلطنه در ابقای «حاجی میرزا یحیی» به تولیت بقعه بی‌بی سکینه خاتون که در ربیع‌الاول سال ۱۳۰۲ق صادر شده است]

باز تحریر سند شماره ۲

«حکم والا شد. آنکه چون از قرار ملفوفه فرمان جهان مطاع مبارک، تولیت بقعه متبرکه حضرت بی‌بی سکینه سلام‌الله علیها، پدر بر پدر با مرحوم شیخ شاه محمد بود و پس از فوت آن مرحوم، سال‌هاست عالیجناب حاجی میرزا یحیی پسر مرحوم شیخ شاه محمد متولی بقعه متبرکه است و همواره مشغول دعاگویی ذات مقدس اعلیحضرت قوی شوکت اقدس همایون ظل‌الله روحنا فداه بوده و می‌باشد، علیهذا محض ترفیه حال عالیجناب حاجی میرزا یحیی، به حکام حال و استقبال بلوک زرنده^۱ امر و مقرر می‌فرماییم که شغل مزبور کما فی‌السابق محول و واگذار به مشارالیه است. قدغن نمایید احدی مداخله در کار حاجی میرزا یحیی نکند که در نهایت فراق و آسودگی مشغول دعاگویی باشد. فی شهر ربیع‌الاول ۱۳۰۲ق».

تاریخ حکم: ربیع‌الاول ۱۳۰۲ق / طغرا: حکم والا شد. مهر مربع شکل کامران میرزا^۲ نایب‌السلطنه در سمت راست ابتدای حکم خورده و سجع آن چنین است: «کامران میرزا عبد سریر شاه است».

منابع:

- بامداد، مهدی، ۱۳۷۱، شرح حال رجال ایران (در قرن ۱۲ و ۱۳ و ۱۴ هجری)، تهران، زوار، ج ۳، چاپ چهارم.
- بحر‌الانساب، ۱۲۹۷ق، [مؤلف ناشناخته]، ترجمه سید مرتضی [؟]، تهران، بی‌نا، (چاپ سنگی). [این کتاب به درخواست شاهزاده جلال‌الدوله و به خط محمد علی بن محمد صادق گلپایگانی در ۱۲۰ صفحه منتشر شده است].
- مدرسی طباطبایی، حسین، ۱۳۵۵، تربت پاکان، قم، چاپخانه مهر، ج ۱.

^۱ این حکم به جهت دخالت حکام زرنده ساوه که به دلیل نزدیک بودن به محل بقعه، خود را محق در انتصاب متولی می‌دانسته‌اند صادر شده است.

^۲ کامران میرزا پسر سوم ناصرالدین شاه در سال ۱۲۷۲ قمری متولد و در سال ۱۳۰۷ شمسی درگذشت (بامداد، ۱۳۷۱، ج ۳، ص ۱۴۹-۱۶۱).